

Ελληνική Λαϊκή Τέχνη:

Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις

ΤΟΜΟΣ Β΄

Επιμέλεια:

Μ. Γ. Βαρβούνης - Ν. Μαχά-Μπιζούμη - Αλ. Γ. Καπανιάρης

Ελληνική Δημοκρατία

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ

ΔΑΠΑΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ/ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ ΤΗΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ

στο πλαίσιο συνδιοργάνωσης του συνεδρίου

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Ελληνική Λαϊκή Τέχνη:

Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF CLASSICS AND HUMANITIES
DEPARTMENT OF HISTORY AND ETHNOLOGY
LABORATORY OF FOLKLORE AND SOCIAL ANTHROPOLOGY
12 – Studies in Folklore and Social Anthropology – 12

Greek Folk Art:

Older themes with modern approaches

Editors:

M. G. Varvounis - N. Macha-Bizoumi - Al. G. Kapaniaris

VOLUME II

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
12 – Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας – 12

Ελληνική Λαϊκή Τέχνη:

Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις

Επιμέλεια:

Μ. Γ. Βαρβούνης - Ν. Μαχά-Μπιζούμη - Αλ. Γ. Καπανιάρης

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
 ΙΔΙΟΜΕΛΟΝ

Τίτλος: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ:
Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις

Copyright: ©

Διάθεση - Διανομή: Βιβλιοπωλείο «Ο Λύχνος»,
Κ. Καρτάλη 160, τ.κ. 38221, τηλ. & fax: 2421032916

Τόπος και χρονολογία έκδοσης: Βόλος 2021

ISBN: 978-618-85707-1-9
ISBN SET: 978-618-84595-9-5

Καλλιτεχνική επιμέλεια: Αποστολία Παλάσκα
Σχεδίαση – Εκτύπωση: Γραφικές Τέχνες «ΠΑΛΜΟΣ»

Φωτογραφία εξωφύλλου: Τμήμα πρόσωσης χρωματιστής κασέλας από τη Ζαγορά, διαστάσεις όλης της επιφάνειας 55X114 εκ., Βόλος, Συλλογή Λαογραφικού Κέντρου Κίτσου Μακρή (Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Θεσσαλίας)

Στις μελέτες του τόμου ακολουθήθηκε το ορθογραφικό και βιβλιογραφικό σύστημα που επέλεξε ο/η κάθε συγγραφέας.

*Αφιέρωμα στη μνήμη
του Λαογράφου Κίτσου Μακρή
(1917-1988)*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ Α'

Χαιρετισμός του Σεβασμιοτάτου Μητροπολίτη Δημητριάδος & Αλμυρού και Προέδρου του φορέα πολιτισμού «Μαγνήτων Κιβωτός»	15
Χαιρετισμός της Αντιπεριφερειάρχη Μαγνησίας & Σποράδων Δωροθέας Κολυνδρίνη	17
Χαιρετισμός του Ομότιμου Καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή	19

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	21
--	----

A

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

.....	63
Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, <i>Παραδοσιακές λαϊκές τέχνες στον ελλαδικό χώρο. Άνθρωποι και επαγγέλματα. Παρελθόν – Παρόν – Μέλλον</i>	65

B

Ο ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

.....	155
Ευριδίκη Αντζουλάτου-Ρετσιλα, <i>Τα έργα της χειροτεχνίας ως εργαλεία πολιτιστικής διπλωματίας και όχι μόνον</i>	157
Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, <i>Το πλοίο στην Κύπρο: από την ιστορική πραγματικότητα στη λαϊκή τέχνη</i>	167
Βασιλική Κράββα, <i>Όταν η λαϊκή τέχνη και η παράδοση συνομιλούν με την αρχαιότητα και το Βυζάντιο: στοχασμοί με αφορμή τη ζωγραφική του Νίκου Εγγονόπουλου</i>	189
Νίκος Τσοούκας, <i>Η διάσωση, προβολή και προσπάθεια διαφύλαξης της λαϊκής ψηλορείτικης παράδοσης μέσα από το έργο του Κώστα Λιάπη</i> ...	203

Γ

ΛΑΪΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ: ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ, ΤΕΧΝΙΤΕΣ, ΤΕΧΝΙΚΕΣ

Γ.Ι

ΛΙΘΟΓΛΥΠΤΙΚΗ - ΛΑΪΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

.....	233
Ευαγγελία Ράπτου, <i>Η τέχνη της λιθοτεχνίας στην Ελασσόνα. Το παράδειγμα του λιθογλύπτη Αθανασίου Σανίδα</i>	235
Ζωή Γοδόση, <i>Ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα στις τοιχογραφίες των κτηρίων παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο και 19ο αιώνα</i>	259
Ζωή Γοδόση – Θεοχάρης Τσάμπουρας, <i>Μια κοινωνία σε αλλαγή: ζωγράφοι στην Εράτρυρα (18ος - αρχές 20ού αιώνα)</i>	283
Στέφανος Τσιόδουλος, <i>Απεικονίσεις ρολογιών στη ζωγραφική των αρχοντικών του 18ου και του 19ου αιώνα</i>	305
Κατερίνα Σχοινά, <i>Ζωγραφική με το στόμα και το πόδι (ΖΩ.Σ.Π.) ως σύγχρονη λαϊκή τέχνη</i>	321

Γ. ΙΙ

ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗ – ΣΑΜΑΡΟΠΟΙΑ – ΝΑΥΠΗΓΙΚΗ

.....	351
Christine Lansdale Willis, <i>The Legacy of Byzantine Ceramic Art and how it inspired Folk Art in Greece</i>	353
Μανόλης Γ. Βαρβούνης, <i>Η σαμιακή αγγειοπλαστική μεταξύ παράδοσης και νεωτερισμού: το εργαστήριο της οικογένειας Κληρονόμου στους Κουμαραδαίους της Σάμου</i>	365
Αλέκος Φλωράκης, <i>Ο τελευταίος σαράτης της Γουμένισσας. Ένα παράδειγμα εθνογραφικής Τεχνολογίας</i>	381
Μαρία Κτωρή, <i>Η κυπριακή παραδοσιακή ναυπηγική στις Εικαστικές Τέχνες: μεθοδολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί</i>	411

Γ. ΙΙΙ

ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΠΟΙΑ – ΥΦΑΝΤΙΚΗ – ΚΕΝΤΗΤΙΚΗ

.....	445
Πετρούλα Χατζηττοφή, <i>Σύγχρονες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις στο νεότερο υλικό πολιτισμό: Το παράδειγμα του κοσμήματος στην Κύπρο (19ος-20ός αιώνας)</i>	447
Αριστείδης Γκαλέτσος, <i>Μακεδονικά παραδοσιακά υφαντά οικιακής διακόσμησης του Δρυμού Θεσσαλονίκης</i>	485

- Άρης Μπαζμαδέλης, *Συμβολή της ταπητουργίας στην ιστορία, τον πολιτισμό και την οικονομία της ευρύτερης περιοχής της Ουρανούπολης Χαλκιδικής: ζεύγος S. & J. Loch* 505
- Αναστασία Α. Φλωράκη, *Το κέντημα «φιλέ» στην Τήνο. Κοινωνικές και τεχνολογικές παράμετροι μιας γυναικείας χειροτεχνίας* 535

Γ. IV

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΕΝΔΥΜΑ

- 563
- Βάλτερ Πούχνερ, *Οι κοινωνικές διαστάσεις της παραδοσιακής ενδυμασίας. Η σημειωτική της οπτικής πληροφόρησης για την κοινωνική και προσωπική ταυτότητα* 565
- Annette B. Fromm, *The T-Shirt, the 21st Century Folk Costume* 577
- Ελένη Παπαθωμά, *«Αναφορά στην παράδοση»: Η αξιοποίηση της λαϊκής τέχνης στην ελληνική μόδα της περιόδου 1960-1980 και η περίπτωση της σχεδιάστριας Ρούλας Σιάθη* 591
- Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, *Η άνθιση της χειροτεχνίας στην εποχή του Covid -19. Χειροποίητες μάσκες από προικιάρικα ασπρόρουχα* 625

Γ. V

ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ

- 643
- Αρχοντία – Δανάη Σταύρου, *Η διδασκαλία Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών & η Διατήρηση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Εφαρμογή της Μεθόδου ΑΑΑΑ* 645
- Μιχάλης Ράντος – Δημήτρης Γουλιμάρης – Ζωή Μάργαρη, *Το αποκριάτικο εθιμικό δρώμενο «Σειμένηδες και Πιτεράδες»: Λαϊκός πολιτισμός, ταυτότητα και ανανοηματοδότηση της παράδοσης* 669
- Αντώνης Βερβέρης – Στέφανος Φευγαλάς, *Το ύφος ως στοιχείο του λαϊκού μουσικού πολιτισμού. Η περίπτωση των σαντουριέρηδων της Λέσβου* 689
- Αναστάσιος Ι. Κυριακίδης, *Η «τοαμιούντα» στην παραδοσιακή κοινωνία των Αρβανιτών της Άνδρου. Τραγούδια και μουσικές* 705
- Gordana Blagojevic, *Ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί και ζητήματα πολιτισμικής ταυτότητας στη διασπορά: οι Έλληνες στη Σερβία* 725
- Ρενάτα Δαλιανούδη, *Από το folk στο post-folk. Πολιτισμική μετάβαση ή μια νέα ανάγνωση του παραδοσιακού;* 735

ΤΟΜΟΣ Β'

Δ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

.....	15
π. Σπυρίδων Κωνσταντής, Η χρήση των σύγχρονων λαϊκών θρησκευτικών καλλιτεχνικών δημιουργιών υπό το πρίσμα της Λειτουργικής και Τελετουργικής	17
Γεώργιος Ι. Στούκης, <i>Το εργαστήριο εκκλησιαστικής χρυσοκεντητικής της Ι. Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου-Πελαγίας (20ός-21ος αιώνας)</i>	27
Αναγνώστης Ευαγγ. Παπακυπαρίσσης, <i>‘Ο Καιρός του Χρόνου’, ένα θέμα λαϊκής θρησκευτικής ζωγραφικής (17ου-18ου αι.) σε τοιχογραφίες εκκλησιών της Θεσσαλίας</i>	41

Ε

ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΛΑΪΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

.....	57
Μυροφόρα Ευσταθιάδου, <i>«Κατίγκω Καλευρά»: η λαϊκή ποίηση ως διέξοδος σε προσωπικά και συλλογικά αδιέξοδα</i>	59
Μαρία Προκοπίδου, <i>Η θρησκευτικότητα των Ελλήνων του Πόντου μέσα από τα ποντιακά δημοτικά τραγούδια και δίστιχα</i>	77
Γιώργος Κούζας, <i>Ο «πύργος» της οδού Θήρας στα Πατήσια. Μια περιπτωσιολογική μελέτη για την κυκλοφορία και την κοινωνική σημασία των θεωριών συνωμοσίας στη σύγχρονη πόλη</i>	109
Γεώργιος Πασιόπουλος και Γιώργος Κατσαδώρος, <i>Το μουσικό κίνημα της Low bar και οι επιρροές του στην περιοχή του Περάματος. Πορίσματα μιας εκπαιδευτικής έρευνας</i>	145

ΣΤ

**ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΚΦΑΝΣΕΩΝ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ / ΣΤΟΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ /
ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ**

.....	167
Θανάσης Β. Κούγκουλος, <i>«Εξωγραφίσθη στανικώς»: ο θρύλος της προσωπογραφίας ενός ληστή στην πεζογραφία του Χριστόφορου Μηλιώνη</i>	169
Χριστίνα Λούρη, <i>«Ο Θεόφιλος Χατζημιχαήλ» του Ανδρέα Εμπειρικού:</i>	

«Το ρήμα κρουσταλλώθηκε και φέγγει» για τη διαμόρφωση της ελληνικότητας	189
Νίκος Πουλάκης, <i>Μουσικοχορευτικές επιτελέσεις στον ελληνικό κινηματογράφο: Παραδοσιακές, λαϊκές και έντεχνες εκφράσεις</i>	201
Χρύσα Μάντακα, <i>Εικαστική γλώσσα και λαϊκή τέχνη στη θεατρική ενδυματολογία</i>	215

Z

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ – ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

.....	235
Τίνα Γκουρβέλου, <i>επιστημονική θεμελίωση της Λαογραφίας και το Λαογραφικό Μουσείο στο Νέο Ελληνικό Κράτος ως μέσο για τη διάσωση της λαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως καταγράφεται στο έργο του φιλολόγου, λαογράφου, λογοτέχνη και δημοσιογράφου Κώστα Μαρίνη (1899-1968)</i>	237
Βασιλική Χρυσανθοπούλου, <i>Από την Ανατολική Ρωμυλία στο Λαογραφικό Μουσείο και Αρχείο του ΕΚΠΑ: Η περίπτωση της συλλογής Δήμου-Φωτιάδου, μεταξύ επικοινωνιακής και πολιτισμικής μνήμης</i>	257
Εύη-Μαρία Πιτσιάβα, <i>Λαϊκός πολιτισμός σε Ελληνο-Αμερικάνικα μουσεία</i>	285
Αλεξάνδρα Μπολότη, <i>Διερευνώντας τον ρόλο της συντήρησης στη διάσωση και ανάδειξη του λαϊκού πολιτισμού: Η περίπτωση της έκθεσης του ΜΕΛΤ «Ανθρωποι και εργαλεία. Όψεις της εργασίας στην προβιομηχανική εποχή»</i>	309
Ελευθερία Σταυριανού, <i>«Η Παράδοση δε μυρίζει ναφθαλίνη, πλάθεται σαν πλαστελίνη»: Εκπαιδευτικός Φάκελος για το Λαογραφικό Μουσείο του Λυκείου Ελληνίδων Ρόδου «Εργάνη Αθηνά»</i>	327
Μαρία Γ. Βενιζελέα, <i>«Διά χειρός Κουρτζή». Με αφορμή μια έκθεση</i>	353

H

H ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ

.....	367
Αικατερίνη Σ. Μάρκου, <i>Πολιτιστικός τουρισμός και λαϊκή τέχνη: μια αμφίδρομη δυναμική σχέση</i>	369
Αναστασία Χάματσου, <i>Συντήρηση και ανάδειξη παραδοσιακών τεχνών</i>	

μέσα από προγράμματα πολιτιστικής εκπαίδευσης και βιωματικού τουρισμού:
η περίπτωση του Οικομνησίου Μαραθάσας (Τρόδος, Κύπρος) 385

Θ

**ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ, ΨΗΦΙΑΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ,
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ**

..... 399

Μαριεύη Μαστοράκη, *Από το νήμα... στο vector:*

Το σεμεδάκι και το κέντημα στις γραφιστικές εφαρμογές 401

Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης, *Τα Κοινωνικά Μέσα Δικτύωσης στο πεδίο
της Ψηφιακής Λαογραφίας: Το νέο κοινωνικό δίκτυο PLUGGY*

και ο λαϊκός ζωγράφος Νικόλαος Α. Χριστόπουλος 423

Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης – Χριστίνα-Μαρία Λαγογιάννη, *Ψηφιακές
εκπαιδευτικές αφηγήσεις (digital storytelling): Η περίπτωση*

της φορεσιάς του Πύργου Ηλείας με τη χρήση playmobil 437

Μαρία Τρυπιάννη, *Ψηφιακά εργαλεία και ελληνικές τοπικές*

ενδυμασίες. Το παράδειγμα των ενδυμασιών της Έδεσσας

και της Νάουσας (μέσα 19ου–αρχές 20ού αι.) 463

Δάφνη Κυριάκη-Μάνεση – Μάρκος Δενδρινός – Αλεξάνδρα Τράντα,

Το θέμα του φοίνικα στην ελληνική τέχνη: Δημιουργία μιας οντολογίας 479

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Σχόλια για τα συμπεράσματα*

του Συνεδρίου 489

ΣΤ

**ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΚΦΑΝΣΕΩΝ
ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ /
ΣΤΟΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ /
ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ**

**«Εξωγραφίσθη στανικώς»:
ο θρύλος της προσωπογραφίας ενός ληστή
στην πεζογραφία του Χριστόφορου Μηλιώνη**

Θανάσης Β. Κούγκουλος

*ΕΔΙΠ, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης*

Στη μνήμη του Γ. Α. Παγανού (1932-2021)

Η νεοελληνική αφηγηματική πεζογραφία από τον προπερασμένο αιώνα, κυρίως το λεγόμενο ηθογραφικό διήγημα του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, συνδιαλέγεται στενά με την πλούσια λαϊκή προφορική παράδοση και διασκευάζει τοπικούς θρύλους και μυθικές αφηγήσεις.¹ Μετά τη στροφή της γενιάς του '30 στο μυθιστόρημα, που αποπειράται να εκφράσει τον κοσμοπολιτισμό των αστικών κέντρων, η μεταπολεμική πεζογραφία επιστρέφει στο διήγημα και στον κώδικα αξιών της τοπικότητας. Η παράμετρος της παράδοσης είναι δεσποζούσα σε ορισμένες εκδοχές της μεταπολεμικής πεζογραφίας, όπως για παράδειγμα στους συγγραφείς της ηπειρώτικης εντοπιότητας. Ακριβώς αυτή η συστηματική και βαθιά συνομιλία της μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο πεζογραφίας του ηπειρώτικου χώρου με το παραδοσιακό και το εντόπιο στοιχείο –έχοντας ως πρότυπο τη συλλογή διηγημάτων *Το τέλος της μικρής μας πόλης* του Δημήτρη Χατζή– δημιουργεί την απαιτητή εντύπωση ότι βαίνει προς παρελθοντικές φόρμες, προς μία ειδυλλιακή-ηθογραφική κατεύθυνση, όπου κυριαρχεί η περιγραφή σκηνών επαρχιακού βίου με ροπή εξιδανίκευ-

---

1. Βλ. ενδεικτικά R. Beaton, «Ηθογραφία και λαογραφία στην ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα», στο βιβλίο του *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ηράκλειο 2015: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 290-295.

σης. Ωστόσο, η επαφή των μεταπολεμικών πεζογράφων της ηπειρώτικης εντοπιότητας με την παράδοση έχει ανακαινιστικό και/ή υπονομευτικό χαρακτήρα, ο οποίος μέσα από την ανανέωση του ρεαλισμού φτάνει έως τη νεοτερικότητα και τις μοντερνιστικές αναζητήσεις.²

Ο Χριστόφορος Μηλιώνης ανήκει στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά.³ Γεννιέται το 1932 στο Περιστέρι (Μέγγουλη) του Πωγωνίου και πεθαίνει στην Αθήνα τις πρώτες μέρες του 2017. Κατά την παιδική του ηλικία βιώνει στη γενέτειρά του τις δραματικές επιπτώσεις του ελληνοϊταλικού πολέμου, της ιταλικής και της γερμανικής Κατοχής και του Εμφυλίου. Δίνει εξετάσεις και γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης. Το 1960 διορίζεται μόνιμος καθηγητής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το 1977 γίνεται μέλος της συντακτικής ομάδας για τη σειρά εγχειριδίων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης *Κείμενα*

2. Θ. Β. Κούγκουλος, «Για μια συγκριτική ανάγνωση του Χριστόφορου Μηλιώνη στο πλαίσιο της μεταπολεμικής πεζογραφίας», *Εξώπολις* 15-16 (Άνοιξη – Καλοκαίρι 2001), σσ. 106-108 · Γ. Λαδογιάννη, «Η λογοτεχνία των Ηπειρωτών. Η Τοπικότητα στη λογοτεχνία ως αισθητική αξία», *Φηγός* 18 (Άνοιξη – Καλοκαίρι 2004), σσ. 21-22 · Γ. Δ. Παγανός, «Οι φωνές του τόπου. Για τη λογοτεχνία των Ηπειρωτών», *Νέα Εστία* 1810 (Απρίλιος 2008), σ. 791 · ο ίδιος, «Η πεζογραφία της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς», στο Σ. Σταυρακοπούλου - Π. Σφυριδης (επιμ.), *Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά λογοτεχνών. Πρακτικά Ημερίδας*, Θεσσαλονίκη 2010: Δήμος Θεσσαλονίκης - Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, σσ. 32-33 · Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2012: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλολογίας - Τομέας Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, σ. 81, 317-341, 356-359 · Κ. Γ. Ευαγγέλου, *Τρινάκρια, η καρδιά της Μεσογείου, και η άπειρος Ήπειρος. Σικελία και Ήπειρος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, Θεσσαλονίκη 2013: Επίκεντρο, σσ. 79-89.

3. Για τα βιοεργογραφικά στοιχεία του πεζογράφου βλ. Γ. Δ. Παγανός, *Τρεις Μεταπολεμικοί πεζογράφοι. Χριστόφορος Μηλιώνης – Νίκος Μπακόλας – Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος*, Αθήνα 1998: Νεφέλη, σσ. 51-52, 161-163 · ο ίδιος, «Χριστόφορος Μηλιώνης, ο δάσκαλος και ο λογοτέχνης. Σχεδιάγραμμα πορτρέτου», στον τόμο Γ. Χαριτίδου (επιμ.), *Χριστόφορος Μηλιώνης. Αφιέρωμα*, Αθήνα 2000: Βιβλιοθήκη της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων - Μεταίχμιο, σσ. 45-50 · Δ. Χ. Σκλαβενίτης, *Χριστόφορος Μηλιώνης. Χρονολόγιο – Βιβλιογραφία – Ανθολόγιο (από το 1954 ως το 2002)*, Αθήνα 2003: Σοκόλης · ο ίδιος, «Χριστόφορος Μηλιώνης. Χρονολόγιο 2002-2010», *Μανδραγόρας* 42 (Μάιος 2010), σσ. 84-85 · ο ίδιος, «Εργογραφία – Συμπλήρωμα Βιβλιογραφίας Χριστόφορου Μηλιώνη», *Μανδραγόρας* 42 (Μάιος 2010), σσ. 116-119 · Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος ...*, ό.π., σσ. 128-134.

Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Την ίδια χρονιά προάγεται σε γυμνασι-
άρχη και υπηρετεί έως το 1983 σε διάφορα σχολεία. Το 1984 γίνεται
σχολικός σύμβουλος Δυτικής Αττικής και συνταξιοδοτείται το 1991,
ύστερα από αίτησή του. Εκδίδει εννέα συλλογές διηγημάτων, ένα διή-
γημα σε χωριστό τομίδιο, δύο βιβλία με νουβέλες, δύο μυθιστορήματα
και τρεις συλλογές πεζογραφημάτων-χρονογραφημάτων.

Στην πεζογραφία του Χριστόφορου Μηλιώνη⁴ υπερτερεί ειδολογικά
το διήγημα, αφού δώδεκα από τα δεκατέσσερα αφηγηματικά έργα
του είναι τόμοι με διηγήματα ή νουβέλες που έχουν την έκταση
διηγήματος. Η μυθοπλασία του διαθέτει αμετάβλητες, σχεδόν,
χωροχρονικές συντεταγμένες που ορίζονται τοπικά από τη γενέθλια
Ήπειρο και χρονικά από τη μνημονική αναδρομή σε οδυνηρά
βιώματα της δεκαετίας 1940-1950, με σταθερά επαναλαμβανόμενο
μοτίβο την πυρπόληση του πατρικού χωριού και σπιτιού το 1944
από τους Γερμανούς. Η λογοτεχνική γεωγραφία του καλύπτει τρεις
ζώνες της Ηπείρου, οι οποίες αντιστοιχούν κατά προσέγγιση σε
τρεις χρονικές υποδιαίρέσεις της αλγεινής δεκαετίας 1940-1950: α.
η ελληνοαλβανική μεθόριος απηχεί πρωτίστως τον ελληνοϊταλικό
πόλεμο, την Κατοχή και τη μετέπειτα μετανάστευση, β. τα όρη
Ακροκεραύνια, η περιοχή του ποταμού Καλαμά και τα Ιωάννινα τον
Εμφύλιο και γ. η νότια Ήπειρος –με τα Ιωάννινα πάλι– τη σκοτεινή
μετεμφυλιακή περίοδο.⁵

---

4. Τη βιβλιογραφία για την πεζογραφία του Μηλιώνη από το 1961 έως το
2010 έχει συγκεντρώσει ο Δ. Χ. Σκλαβενίτης, *Χριστόφορος Μηλιώνης ...*,
ό.π., σσ. 101-122· ο ίδιος, «Εργογραφία – Συμπλήρωμα Βιβλιογραφίας ...»,
ό.π., σ. 117, 119-122.

5. Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος ...*, ό.π., σσ.131-133,
152-153, 277-281. Για τη θέση της Ιστορίας στον Μηλιώνη βλ. και Γ. Λαδο-
γιάννη, «Από την ιστορία στη λογοτεχνία. Σχόλια στο ύφος του Χριστόφορου
Μηλιώνη», *Μανδραγόρας* 42 (Μάιος 2010), σσ. 104-105· Μ. Ν. Ψάχου, «Η
λειτουργία της Ιστορίας στην πεζογραφία (διηγήματα και νουβέλες) του Χρι-
στόφορου Μηλιώνη», *Θέματα Λογοτεχνίας* 47-48 (Μάιος – Δεκέμβριος 2011),
σσ. 62-75· Α. Τσοτσόρου - Μ. Nemes, «Ταυτότητες της μετεμφυλιακής Ελ-
λάδας στα διηγήματα του Χριστόφορου Μηλιώνη *Καλαμάς και Αχέροντας*»,
στο Ζ. Γαβριηλίδου - Μ. Κωνσταντινίδου - Ν. Μαυρέλος - Ι. Ντεληγιάννης
- Ι. Παπαδοπούλου - Γ. Τσομής - Π. Συμεωνίδου (επιμ.), *Ταυτότητες: Γλώσ-
σα και Λογοτεχνία. Πρακτικά του Διεθνούς Επετειακού Συνεδρίου για τα 20
χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ.*, τ. Β',

Ένας από τους ηπειρώτικους θρύλους που μετασχηματίζεται στη διηγηματογραφία του Μηλιώνη, συνδέεται με το χωριό Αλεποχώρι (Αλποχώρι) Μπότσαρη του νομού Ιωαννίνων. Το Αλεποχώρι βρίσκεται στην κοιλάδα της Λάκκας Σουλίου και στους πρόποδες των ορέων του Σουλίου, σε απόσταση 73 χιλιομέτρων από τα Γιάννενα. Ο θρύλος σχετίζεται με μία ασυνήθιστη τοιχογραφία του 18ου αιώνα στον ενοριακό ναό του οικισμού. Αν και η τοιχογραφία καταγράφεται ήδη το 1888 από τον ιατρό και λόγιο Ιωάννη Λαμπριδίη,⁶ σε λαογραφικό επίπεδο κοινοποιείται για πρώτη φορά τον Σεπτέμβριο του 1966 από τον Κίτσο Μακρή, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο ανά χείρας τόμος, σε επιφυλλίδα του στην εφημερίδα *Το Βήμα*.⁷ Ο Κίτσος Μακρής κατατοπίζεται για την παράξενη προσωπογραφία από τον Ηπειρώτη λογοτέχνη Φρίξο Τζιόβα: «Έτσι την είδε ο ποιητής Φρίξος Τζιόβας, δάσκαλος σε ηπειρωτικά χωριά, χάρηκε την ομορφιά της και έσπειρε στην καρδιά του υποφαινόμενου τον πόθο να τη γνωρίσει κι εκείνος».⁸ Αυτήν την εποχή ο Φρίξος Τζιόβας⁹ κινείται στον ίδιο λογοτεχνικό κύκλο του μεταπολεμικού περιοδικού *Ενδοχώρα* μαζί με τον Χριστόφορο Μηλιώνη και κρίνει την πρώτη του συλλογή διηγημάτων.¹⁰ Μία δεκαετία μετά τον Κίτσο Μακρή σχετική μνεία στην αξιοπερίεργη τοιχογραφία κάνει και ο δάσκαλος και ιστοριοδίφης Σπύρος Γ. Μουσελίμης.¹¹

Κομοτηνή 2018: Σαΐτα, σσ. 504-512.

6. Ι. Λαμπριδίης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Τεύχος Τρίτον. Κουρεντιακά και Τσαρκοβισιακά*, Εν Αθήναις 1888: Εκ του Τυπογραφείου Βλαστού Βαρβαρήγου, σσ. 69-70.

7. Αναδημοσίευση: Κ. Μακρής, «Εξωγραφίσθη στανικώς», στο βιβλίο του *Βήματα*, Αθήνα 1979: Κέδρος, σσ. 220-224.

8. Ό.π., σ. 223.

9. Για τον Φρ. Τζιόβα βλ. Γ. Αράγης, «Το ποιητικό έργο του Φρίξου Τζιόβα», στο βιβλίο του *Ασκήσεις Κριτικής*, Αθήνα 1990: Σοκόλης, σσ. 133-146· Μ. Μέσκος, «Το “ημιτελές” ποίημα του Φρίξου Τζιόβα», στο βιβλίο του *Προσωπικά Κείμενα*, Αθήνα 2000: Νεφέλη, σσ. 189-199· Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ηπειρος ως λογοτεχνικός μύθος ...*, ό.π., σσ. 117-120.

10. Φ. Τζιόβας, «Χριστοφ. Μηλιώνη: “Παραφονία”», *Ενδοχώρα* 11-12 (Μάης – Αύγουστος 1961), σσ. 712-713.

11. Σ. Γ. Μουσελίμης, *Η Λάκκα του Μπότσαρη (Οροθεσία, εποχή λίθου και χαλκού, μορφή του εδάφους, φυτά-ζώα, ιστορικά, αρχαιότητες, μονές, παλιοί*

Στον οικισμό Αλεποχώρι ο ενοριακός και κοιμητηριακός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου –ή κατά τους ντόπιους Μονή της Στώγερης ή του Στόγερη– είναι μία τρικλιτη καμαροσκεπής βασιλική. Σύμφωνα με τις σωζόμενες επιγραφές χτίζεται το 1764 από τον κτήτορα Ιωαννίκιο τον ιερομόναχο και εικονογραφείται έπειτα από είκοσι έτη από τον ιερέα Κωνσταντίνο, που κατάγεται από το Φορτώσι των Κατσανοχωρίων Ιωαννίνων, με την οικονομική συνδρομή κάποιου Διαμάντη Σπάτουλα. Η τοιχογράφηση περαιώνεται στις 30 Μαρτίου του 1784.¹² Στον νοτιοανατολικό κίονα της εκκλησίας, δηλαδή σε θέση εντελώς απροσδόκητη, υπάρχει στο ήμισυ περίπου του φυσικού μεγέθους μία λαϊκή ολόσωμη προσωπογραφία ενός οπλισμένου φουστανελοφόρου, που κεντρίζει αμέσως το βλέμμα όποιου εισέρχεται στον ναό και κατά τη συνοδευτική επιγραφή αναπαριστά τον δωρητή Διαμάντη Σπάτουλα (εικ. 1 και 2). Ο θρύλος αναγνωρίζει τον Σπάτουλα ως έναν περιβόητο ληστή της περιοχής που χρηματοδοτεί την αγιογράφηση της εκκλησίας. Ο ληστής εξαναγκάζει τον ιερωμένο ζωγράφο, με την πει-

---

ναοί, χωριά), Γιάννινα 1976: Ιερά Μονή Σωτήρος Ρωμανού, σσ. 73-75.

12. Χ. Ι. Σούλης, «Επιγραφαι και ενθυμήσεις Ηπειρωτικά», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), σ. 101 · Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Περιοδείες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 30 (1975), Χρονικά, σ. 228 (πιν. 145γ) · Β. Παπασιπύρου, «Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Αλεποχώρι – Μπότσαρη της Ηπείρου», στον τόμο *Αναστήλωση – Συντήρηση – Προστασία Μνημείων και Συνόλων*, τ. Α', Αθήνα 1984: Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, σσ. 119-135 · Δ. Καμαρούλιας, *Τα μοναστήρια της Ηπείρου*, τ. Α', Αθήνα 1996: Μπάστας-Πλέσσας, σσ. 492-494 · Μ. Χατζηδάκης - Ευ. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1453-1830)*, τ. Β', Αθήνα 1997: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., σ. 137 · Γ. Μανόπουλος, *Ζωγράφοι από τα Κατσανοχώρια. Οι επιγραφές των γνωστών έργων τους (1730-1865)*, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ιωάννινα 2004: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Βυζαντινές Σπουδές», σ. 23 · ο ίδιος, «Η δραστηριότητα των ζωγράφων από τα Κατσανοχώρια στη Λάκκα Σουλίου και την ευρύτερη περιοχή», στο Στ. Μαμαλούκος - Γ. Ρήγινος - Μ. Stork (επιμ.), *Λάκκα Σουλίου II. Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου «Λάκκα Σουλίου. Νέες ιστορικές και αρχαιολογικές καταγραφές»*, Θεσπρωτικό - Αθήνα 2013: Περιβαλλοντικός-Πολιτιστικός Σύλλογος Δήμου Θεσπρωτικού, σσ. 224-225, 249 · Κ. Kontopanagou, «The artistic identity of a group of “provincial” painters in Epirus during the final phase of post-Byzantine painting», *Δωδώνη. Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων ΜΖ'* (2020), υπό δημοσίευση.

Εικ. 1 Η παράσταση του Διαράντη Σπάτουλα στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Αλεποχώρι Μπότσαρη.

στικότητα των όπλων του, να τον απεικονίσει στο τέμπλο ανάμεσα στους αγίους. Ωστόσο, ο τελευταίος τον ξεγελά, λέγοντάς του πως στο τέμπλο δεν θα τον προσέχει κανένας. Τελικά τον καταφέρνει και τον ζωγραφίζει στην πρώτη κολόνα απέναντι από την είσοδο, με τη δικαιολογία ότι εκεί θα είναι σε κοινή θέα. Προσθέτει, όμως, στη ζωγραφιά την καταγγελτική σημείωση «εζωγραφίσθη στανικώς» για να πληροφορεί τους ευσεβείς θεατές, στο πέρασμα του χρόνου, πως το έργο φιλοτεχνείται αναγκαστικά, υπό την απειλή του ληστή και παρά τη θέληση του αγιογράφου. Καθώς ο καπετάν Σπάτουλας είναι αγράμματος, ο γραμματισμένος κληρικός Κωνσταντίνος έχει την ευκαιρία να διαφύγει προτού κινδυνεύσει. Ο Κίτσιος Μακρής συμπεραίνει:

Εικ. 2 Σκίτσο της παράστασης του Διαμάντη Σπάτουλα από τον Κίτσο Μακρή (*Βήματα*, Αθήνα 1979: Κέδρος, πιν. 39).

Εδώ παρεμβαίνει ένας από τους μυστικούς παράγοντες της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε πως πραγματικά «στανικώς» άρχισε να ζωγραφίζει ο παπα-Κωνσταντίνος. Μα η ίδια η ζωγραφιά μαρτυρεί πως δε συνέχισε στανικώς. Το θέμα – ένας λεβέντης ομορφάντρας – ξύπνησε μέσα του το ρωμέικο μεράκι της λεβεντιάς. [...] Αυτά τα φωτεινά κόκκινα, αυτά τα ζεστά γκριζα, τούτο το σκούρο φόντο με τα πολύχρωμα πιτσιλισματα, τούτο το μεράκι στην απόδοση των κεντιδιών δεν είναι φωνές πνιγμένες από τη φοβέρα. Είναι βροντόφωνο κλέφτικο τραγούδι. Όταν ο πυρετός της δημιουργίας έπεσε, ο ζωγράφος κοιμήθηκε και ξύπνησε ο παπάς.¹³

Η διάσωση του λαϊκού μύθου του κλεφταρματολού-χορηγού από τον Κίτσο Μακρή καταχωρίζεται ως ιστορικό συμβάν στην αρχαιολογική βιβλιογραφία.¹⁴

13. Κ. Μακρής, «Εξωγραφίσθη στανικώς», ό.π., σσ. 222-223.

14. Β. Παπασπύρου, «Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ...», ό.π., σσ. 129-

Εντούτοις, πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες ακυρώνουν τον θρύλο του ληστή-κτήτορα και δεν επιβεβαιώνουν ιστορικά την αναμφισβήτητη γοητεία του.¹⁵ Η επιγραφή γύρω από το κεφάλι της παράστασης αναγιγνώσκεται σωστά ως «μη θέλοντος στανικώς» και όχι ως «εζωγραφίσθη» ή «εζωγραφήθη» ή «εικονίσθη ούτος στανικώς», που εύλογα αποτελεί τον λόγο πυρήνα της ελκυστικής λαϊκής παράδοσης. Η νεότερη ανάγνωση της επιγραφής αποκαθιστά και την ιδιότητα του δωρητή Σπάτουλα. Ο Διαμάντης Σπάτουλας δεν ταυτίζεται με κάποιον παράνομο, αλλά με τον επίτροπο του ναού («[επι]τροπος διαμάντης σπατουλας»). Πιθανώς είναι ο αρχηγός της σουλιώτικης φάρας των Σπατουλαίων στο Αλεποχώρι και προύχοντας του χωριού στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Στανικώς δεν αναπαριστά ο ζωγράφος Κωνσταντίνος, αλλά αναπαριστάται ο επίτροπος και συνδρομητής του ναού Σπάτουλας· ενδεχομένως από μετριοφροσύνη ή δεισιδαιμονία απέναντι στην ανθρώπινη απεικόνιση ή επειδή φιλονικεί με τον κτήτορα Ιωαννίκιο ή για οποιουσδήποτε άλλους πιο περίπλοκους λόγους.

Η επιστημονικά ορθή ανάγνωση της επιγραφής δεν έχει καμία σημασία για τη λογοτεχνική αξιοποίηση της λαϊκής παράδοσης. Έτσι κι αλλιώς, η λογοτεχνία περισσότερο μαγνητίζεται από την αληθοφάνεια του μύθου και λιγότερο από την ιστορικότητα της πραγματικότητας. Ο θρύλος του ληστή που υποχρεώνει τον αγιογράφο να τον ιστορήσει μέσα στην εκκλησία, ενσωματώνεται στο αφηγηματικό πρόγραμμα δύο κειμένων του Χριστόφορου Μηλιώνη. Το πρώτο κείμενο δημοσιεύεται στο υψηλής ποιότητας και πρωτοποριακό –για τη μεταπολεμική λογοτεχνία– περιοδικό *Ενδοχώρα*, που εκδίδεται στα Ιωάννινα με πρωτοβουλία του Γιάννη Δάλλα.¹⁶ Στη συντακτική επιτροπή του συμ-

130· Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Μεταβυζαντινή τέχνη (1430-1913)», στον τόμο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., σ. 330· Δ. Κωνσταντίνος, «Χορηγία και τέχνη στην Ήπειρο την περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 20 (1998), σ. 410.

15. Γ. Μανόπουλος, «Η δραστηριότητα των ζωγράφων από τα Κατσανοχώρια...», ό.π., σσ. 226-228, 250.

16. Για τον σημαίνοντα ρόλο του περιοδικού στη μεταπολεμική λογοτεχνία βλ. Ε. Αρσενίου, *Νοσταλγοί και Πλαστουργοί. Έντυπα, κείμενα και κινήματα*

μετέχει από το 1959 ο Χριστόφορος Μηλιώνης μαζί με τον υπεύθυνο για τις συνδρομές και τα έντυπα Φρίξο Τζιόβα, ο οποίος, όπως έχουμε σημειώσει, παρακινεί το δημοσίευμα του Κίτσου Μακρή. Η εκδοτική ομάδα της *Ενδοχώρας* συγκρούεται με το κατεστημένο της διανοήσης στα Ιωάννινα, το οποίο εκπροσωπείται –κατά την άποψή της– από το περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία* και την Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών (ΕΗΜ).¹⁷ Παράλληλα, διακηρύττει ως προγραμματικό στόχο την ανάταση των μεταπολεμικών γραμμάτων της Ηπείρου. Για να παρέμβει αποφασιστικά προς αυτήν την κατεύθυνση, εγκαινιάζει από το τρίτο κίολας τεύχος μια προσχεδιασμένη σειρά πεζών που ασχολούνται «με τη φυσιογνωμία του ηπειρωτικού χώρου» αναδεικνύοντας την «ανθρωπογεωγραφία» του.¹⁸ Στο σημείωμα για τη σειρά ανακοι-

---

στη μεταπολεμική λογοτεχνία, Αθήνα 2003: Παραφερνάλια – Τυπωθήτω, σ. 61 · Α. Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψη της στα χρόνια της αυτοσχέδιας ανάπτυξης (1957-1963)*, τ. ΣΤ', Αθήνα 2005: Καστανιώτης, σσ. 16-17, 38-40, 56-57, 69, 105-106 · Κ. Αγγελάκος, «Από το Στόχο στη Δοκιμασία (Η συμβολή του Γιάννη Δάλλα στη δημιουργία και σταδιοδρομία περιοδικών)», *Πόρφυρας* 119 (Απρίλιος - Ιούνιος 2006), σσ. 141-144 · Α. Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψη της όταν η δημοκρατία δοκιμάζεται, υπονομεύεται και καταλύεται (1964-1974 και μέχρι τις ημέρες μας)*, τ. Ζ', Αθήνα 2007: Καστανιώτης, σ. 98, 473, 490, 512, 551 · Α. Κομνηνέλλη – Κ. Κρεμμύδας, «Ότι έχει απομείνει είναι τα χέρσα χωράφια με τα γκριζα γαϊδουράγκαθα... Μια συζήτηση με τον Χριστόφορο Μηλιώνη», *Μανδραγόρας* 42 (Μάιος 2010), σσ. 90-91 · Γ. Αράγης, «Η Παραφωνία ως κοιτίδα της διηγηματογραφίας του Χ. Μηλιώνη», *Μανδραγόρας* 42 (Μάιος 2010), σ. 97 · Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος ...*, ό.π., σσ. 139-141, 144-148 · Γ. Δουατζής, *Γιάννης Δάλλας. Να βγω από μένα...*, Αθήνα 2013: Καπόν, σσ. 105-106. Η *Ενδοχώρα* έχει ψηφιοποιηθεί από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (<https://olympias.lib.uoi.gr/jsruil/handle/123456789/29580>), ενώ το ύστατο τεύχος, που δεν κυκλοφορεί λόγω της Δικτατορίας, παρουσιάζεται στο περιοδικό *Μανδραγόρας*. Βλ. «Ενδοχώρα. Λογοτεχνική περιοδική έκδοση από τα Γιάννενα», *Μανδραγόρας* 46 (Μάιος 2012), σσ. 77-87. Επίσης, η πρώην φοιτήριά μου κα Ευαγγελία Αφρουδά εκπονεί μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία για το περιοδικό των Ιωαννίνων στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης με επιβλέποντα τον Κωστή Δανόπουλο.

17. Γ. Λαδογιάννη, «*Ηπειρωτική Εστία*: Η πνευματική κίνηση των Ιωαννίνων κατά τη δεκαετία του 1950», στο βιβλίο της *Κείμενα Κριτικής για τη Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1995: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 202-203 · Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος ...*, ό.π., σσ. 141-142.

18. Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος ...*, ό.π., σσ. 143-144.

νώνεται ότι τα σχετικά κείμενα στοχεύουν να δώσουν «κάτι από την ψυχή, από τη μαγεία, από το κάλλος, τη λεβεντιά και το βόγγο του ηπειρωτικού χώρου», ώστε, σταδιακά, μέσα από τις σελίδες του περιοδικού, να αποκτήσει «η Ήπειρος ένα μνημειώδες, αντιπροσωπευτικό και απόλυτα αισθητικό λεύκωμα των τόπων και των ανθρώπων της».¹⁹ Τελικά, παραδίδονται στο αναγνωστικό κοινό είκοσι επτά πεζογραφήματα για τους τόπους και τις περιφέρειες της Ηπείρου. Ένα από αυτά είναι το ταξιδιωτικό αφήγημα «Δωδώνη - Λάκκα Σουλίου» του Χριστόφορου Μηλιώνη, που περιλαμβάνεται στο τεύχος Μαΐου-Αυγούστου του 1962.²⁰ Βασίζεται στην εμπειρία του συγγραφέα από τη περιοχή, όταν το σχολικό έτος 1956-1957 εργάζεται ως φιλόλογος με σύμβαση στο κεφαλοχώρι Δερβιζιανά της Λάκκας Σουλίου:²¹

Και χειμαρροι, ο ένας μετά τον άλλον, κατάξεροι το καλοκαίρι, ορμητικοί το χειμώνα. Και τα παιδιά κάθε μέρα πρέπει να τους διαβούν δυο φορές, για να πάνε μουσκεμένα, ύστερα από μια και δυο ώρες ποδαρόδρομο στο Γυμνάσιο των Δερβιζιάνων – πόνος κι αμηχανία του δασκάλου (σσ. 936-937).

Ο αφηγητής του Μηλιώνη περπατά τις πηγές του Αχέροντα και τα απόκληρα χωριά της Λάκκας Σουλίου, «τα πιο φτωχά [...] του κόσμου» κατά τους ξένους δημοσιογράφους, περνάει τον «ποταμό των νεκρών» πάνω από «γέφυρες πρωτόγονες» και τη νύχτα αναζητά φιλοξενία στη μονή του χωριού Ρωμανός της Λάκκας Σουλίου. Από τον ηγούμενο της Μονής του Ρωμανού πληροφορείται την παράδοση για την εκκλησία της γειτονικής Μονής του Στόγερη στο Αλεποχώρι. Στο ταξιδιωτικό πεζό εγκιβωτίζεται ο θρύλος με αφηγηματοποιημένο και αναφερόμενο λόγο, δίνοντας φωνή στον Σπάτουλα και στον ζωγράφο του, ως δείγμα του πολιτισμικού πλούτου του τόπου σε αντίθεση με την οικονομική φτώχεια του (*πνευματικός κόσμος vs υλικός κόσμος*):

---

19. *Ενδοχώρα* 3 (Γενάρης – Φλεβάρης 1960), σ. 177.

20. Χ. Μηλιώνης, «Δωδώνη – Λάκκα Σουλίου», *Ενδοχώρα* 17-18 (Μάιος-Αύγουστος 1962), σσ. 936-939.

21. Γ. Δ. Παγανός, *Τρεις Μεταπολεμικοί πεζογράφοι ...*, ό.π., σ. 16· Δ. Χ. Σκλαβενίτης, *Χριστόφορος Μηλιώνης ...*, ό.π., σ. 19.

Μας μιλάει [ο Γούμενος της Μονής του Ρωμανού] ακόμη για τη Μονή του Στόγερη, που ήταν κάποτε στην άκρη του χωριού Αλποχώρι του Μπότσαρη, μερικές ώρες από δω, στα ριζάκι αυτό του Σουλιάτικου βουνού. «Τώρα δεν υπάρχει παρά μονάχα το καθολικό τους με τη χρονολογία ιδρύσεως 1764. Όταν λοιπόν ζωγραφίζονταν αυτή η εκκλησία, σώθηκαν τα χρήματα του Γούμενου. Το 'μάθε ο ζωγράφος και πέταξε τα πινέλα του. Όταν τελειώσουν τα λεφτά σου, μήτε οι άγιοι δεν έρχονται στο σπίτι σου. Περίλυπος το άλλο πρωί βηματίζε έξω στα χωράφια ο Γούμενος, ιερομόναχος απ' τα Γιάννινα, όταν ξαφνικά βγαίνει μπροστά του ο Διαμάντης Σπάτουλας, ένας ληστής, άνθρωπος του σκοινιού και του παλουκιού. Καλημερίζει τον γέροντα, τον ρωτάει τι έχει και μαθαίνει. Τραβάει τότε ίσια στην εκκλησιά.

– Καλημέρα παιδιά, λέει στους τεχνίτες. Πώς πάει η δουλειά;

– Σταματήσαμε.

– Γιατί;

– Δεν έχει χρήματα.

– Εγώ θα σας πληρώσω.

Έτσι ιστορήθηκε η εκκλησιά. Σαν τελείωσε, μπήκε ο καπετάνιος και θαμπώθηκε. Συλλογίστηκε λίγο κι ύστερα στράφηκε στο ζωγράφο:

– Τώρα να ζωγραφίσεις και το Γούμενο, αυτόν τον άγιον άνθρωπο.

Κι αφού έγινε το θέλημά του κι η ζωγραφιά του Γούμενου μπήκε δίπλα στην προσκομιδή, ξανάπε ο Διαμάντης Σπάτουλας:

– Τώρα να ζωγραφίσεις κι εμένα.

Γλάρωσε τα μάτια ο ζωγράφος. Ο ληστής στην εκκλησιά;

– Πού; ρώτησε.

– Εδώ μπροστά στο Τέμπλο! Εγώ πληρώνω!

Τότε ο ζωγράφος έρριξε μια ματιά στο γιαταγάνι του κλέφτη, έβλεπε το κεφάλι, τέλος στράφηκε και του 'πε:

– Ξέρεις, εδώ ανάμεσα σε τόσους άγιους δεν θα ξεχωρίζεις. Καλύτερα να σε ζωγραφίσω εκεί στην πρώτη κολόνα, όποιος θα μπαίνει μέσα εσένα να πρωτοβλέπει. Έτσι κι έγινε. Από τότε ο

Διαμάντης Σπάτουλας καμαρώνει όρθιος στην κολόνα του...».

Κι ο Γούμενος της Μονής Ρωμανού μας καληνυχτίζει κι αποσύρεται.

Την άλλη μέρα ήμασταν στο Αλποχώρι του Μπότσαρη, στην εκκλησία, μπρος στην εικόνα του ληστή. Φορεί κόκκινη σκούφια, κόκκινο ντουλαμά, φουστανέλλα κι άσπρες κάλτσες. Στο ζωνάρι του έχει περασμένο μεγάλο χαντζάρι. Έχει πρόσωπο ξυρισμένο, λίγο μουστάκι κι ύφος όλο χαμόγελο και υπεροψία. Με το αριστερό του χέρι ακουμπάει στο καριοφύλι του και στο δεξί κρατάει μια ταινία: «Κύριε, αγάπησα ευπρέπειαν οίκου σου...». Μα πάνω από το κεφάλι του κάτι άλλα γράμματα μισοσβησμένα: «Ιστορήθη στανικώς Διαμάντης Σπάτουλας». Η καλλιτεχνική ευσυνειδησία του ζωγράφου, η εκδίκησή του, η νίκη του πνεύματος πάνω στη βία. Αντίληψη πέρα για πέρα ελληνική, εδώ στην κακοτράχαλη γωνιά, κάτω από τα ξεροβούνια του Σουλίου (σσ. 938-939).

Στο κείμενο περιέχονται στοιχεία άγνωστα από τη λαογραφική καταγραφή του Κίτσου Μακρή και των άλλων ερευνητών. Δεδομένου ότι στον ναό απεικονίζεται και ο κτήτορας Ιωαννίκιος ο ιερομόναχος, η λογοτεχνική παραλλαγή του Χριστόφορου Μηλιώνη εξηγεί και αυτήν την παράσταση. Τα χρήματα του Γούμενου για την εικονογράφηση τελειώνουν και ο Διαμάντης Σπάτουλας, «άνθρωπος του σκοινιού και του παλουκιού» κατά την αφήγηση, αναλαμβάνει να πληρώσει τους τεχνίτες. Μόλις ολοκληρώνεται η αγιογράφηση, απαιτεί να ζωγραφίσουν τον Γούμενο και τον ίδιο μέσα στην εκκλησία. Το αφήγημα στην *Ενδοχώρα* είναι ουσιαστικά η πρώτη δημοσιοποίηση της συγκεκριμένης λαϊκής παράδοσης, εφόσον προηγείται της δημοσίευσης του Κίτσου Μακρή. Η ενσωμάτωση του θρύλου υπηρετεί την περιηγητική πρόθεση του λογοτεχνικού κειμένου, τη γνωριμία του αναγνώστη με τον χώρο και τα πολιτισμικά του συμφραζόμενα.

Στο δεύτερο, όμως, κείμενο, το αυτοβιογραφικό και αυτοαναφορικό διήγημα «Ο φιλόκαλος ληστής» από τη συλλογή *Χειριστής Ανεκυστήρος* (1993),²² επανεμφανίζεται ο θρύλος σε διαφορετικό σημασιο-

---

22. Χ. Μηλιώνης, «Ο φιλόκαλος ληστής», στο βιβλίο του *Χειριστής Ανεκυστήρος*.

λογικό πεδίο. Στο διήγημα ο εξωδιηγητικός συγγραφέας φαινομενικά υποκαθιστά τον ενδοδιηγητικό αφηγητή, ενώ θεματικός άξονας είναι η ίδια η τέχνη του αφηγείσθαι.²³ Μυθοποιούνται οι συνθήκες συγγραφής του δημοσιευμένου πριν από τριάντα χρόνια στην *Ενδοχώρα* οδοιπορικού του Χριστόφορου Μηλιώνη στη Λάκκα Σούλι, στη Μονή του Ρωμανού και στη Μονή του Στόγερη, χωρίς να αποκαλύπτονται οι υφιστάμενοι τίτλοι του προγενέστερου κειμένου και του περιοδικού. Στον «Φιλόκαλο ληστή» δεν παρατηρείται το τυπικό δομικό σχήμα της πλοκής ή πυραμίδα του Gustav Freytag (αρχή δράσης, κορύφωση, λύση),²⁴ καθώς ελλείπουν η ακολουθία γεγονότων και οι χαρακτήρες σε δράση. Ο ομοδιηγητικός και αυτοδιηγητικός αφηγητής είναι ένας συγγραφέας που μοιράζεται, με τον αποδέκτη της αφήγησης, τις σκέψεις του για τη διαδικασία της γραφής και εξομολογείται τα τεχνάσματα που μεταχειρίζεται για να αποκρύψει ότι οι λογοτεχνικοί του ήρωες προκύπτουν από αληθινούς ανθρώπους:

Όταν ρωτάτε ένα συγγραφέα «ποιος είναι αυτός ο ήρώας σου», επειδή σας φαίνεται πως κάπου τον ξέρετε μα δεν μπορείτε τώρα να θυμηθείτε, εκείνος σας διαβεβαιώνει πως είναι πλάσμα της φαντασίας του · κι αν επιμείνετε και πείτε πως έχει χαρακτηριστικά αναγνωρίσιμα, «μα βέβαια – σας λέει –, αυτό είναι φυσικό, αφού ο συγγραφέας δεν έχει ως πρότυπά του όντα εξωγήινα, αλλά ανθρώπους του κόσμου τούτου, αλλιώς η λογοτεχνία δε θα ενδιέφερε τους ανθρώπους, αλλά τους εξωγήινους».

Θα σας συμβούλευα να μην παίρνετε τα λόγια του τοις με-

στήρος. *Διηγήματα*, Αθήνα 1993: Κέδρος, σσ. 43-56. Πρώτη δημοσίευση τον Οκτώβριο του 1991 στο περιοδικό *Playboy* με τον τίτλο «Τα πλάσματα της φαντασίας». Βλ. Λ. Χ. Σκλαβενίτης, *Χριστόφορος Μηλιώνης ...*, ό.π. σ. 75 (B57).

23. Βλ. και Γ. Γκότση, «*Χειριστής Ανελκυστήρας*: Διακριτικά γνωρίσματα της πεζογραφίας του Χριστόφορου Μηλιώνη», *Εξώπολις* 15-16 (Ανοιξη – Καλοκαίρι 2001), σ. 88.

24. Β. Αθανασόπουλος, *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι της γραφής και της ανάγνωσης του οράματος*, Αθήνα 2010⁵: Πατάκης, σσ. 26-28 · Γ. Α. Παπαντωνάκης - Τ. Η. Κωτόπουλος, *Σκηνικό, Χαρακτήρες, Πλοκή. Διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό κείμενο για παιδιά και νέους*, Αθήνα 2011: Ίων, σσ. 154-155 · Σ. Κιοσσές, *Εισαγωγή στη δημιουργική ανάγνωση και γραφή του πεζού λόγου. Η συμβολή της αφηγηματολογίας*, Αθήνα 2018: Κριτική, σσ. 124-126.

τηρούς τις πιο πολλές φορές πάει να σας παραπλανήσει – αυτή είναι άλλωστε η δουλειά του. Πάντως ένας από τους λόγους που φοράει περούκες στα πρόσωπά του – και συνηθέστατα φοράει κι ο ίδιος – είναι που οι άνθρωποι δεν έχουν καμιά διάθεση να δείξουν κατανόηση. Αντίθετα, όταν τους δοθεί η ευκαιρία, δεν έχουν έλεος και δείχνονται περισσότερο αδυσώπητοι απ’ όσο το δικαιολογούν τα ίδια τα πράγματα, που στο κάτω κάτω τις πιο πολλές φορές δεν είναι παρά ένα αθώο παιγνίδι (σσ. 45-46).

Στο διήγημα ο αφηγητής-συγγραφέας γράφει ένα οδοιπορικό «με στάνες και φουστάνελες» για μια παρέα που πεζοπορώντας «πολλές ώρες σε κατοικόδρους και μονοπάτια» κατεβαίνει τη Λάκκα Σούλι, φιλοξενείται το βράδυ στη Μονή του Ρωμανού, μαθαίνει από τον Γούμενο για τον αρχιληστή της Μονής του Στόγερη και την επόμενη μέρα επισκέπτεται την εκκλησία με τη ζωγραφιά του Διαμάντη Σπάτουλα. Το υπαρκτό δημοσίευμα του Χριστόφορου Μηλιώνη στην *Ενδοχώρα* για τα χωριά της Λάκκας Σουλίου δεν συμπίπτει απολύτως με το μυθοπλαστικό οδοιπορικό του διηγήματος. Χρησιμοποιείται αορίστως ως παράδειγμα συγγραφικής απειρίας, επειδή ορισμένοι κάτοικοι της περιοχής παραδόξως διαβάζουν το «αθώο Οδοιπορικό» (σ. 55) του αφηγητή-συγγραφέα, ταυτοποιούν τους εαυτούς τους με κάποιους γραφικούς ήρωες του αφηγήματος και διαμαρτύρονται έντονα.

Το πρώτο κείμενο αποτελεί το επίκεντρο της μυθοπλασίας του δεύτερου ή στο πλαίσιο της θεωρίας της υπερκειμενικότητας (hypertextuality) του Gérard Genette είναι το υποκείμενο (hypotext) και «Ο φιλόκαλος ληστής» το υπερκείμενο (hypertext).²⁵ Γ’ αυτό ίσως δεν αναδημοσιεύεται στη συλλογή του Χριστόφορου Μηλιώνη *Μια χαμένη γέυση* (1999), όπου συγκεντρώνονται νεανικά κείμενα από τις «απαρχές [...] της λογοτεχνικής [του] παραγωγής». Την υπόθεσή μας ενισχύει η καταχώριση στα κείμενα της *Χαμένης γέυσης* του ταξιδιωτικού του αφηγήματος για την Πάργα, που αρχικά

---

25. Βλ. G. Genette, *Palimpsests. Literature in the Second Degree*, μετάφρ. Ch. Newman – C. Doubinsky, Lincoln - London 1997: University of Nebraska Press, σ. 5 και στα ελληνικά: *Παλίμψηστα. Η λογοτεχνία Δεύτερου Βαθμού*, εισαγωγή Α. Τσιριμώκου - μετάφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα 2018: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 32.

εκδίδεται μαζί με το πεζογράφημα «Δωδώνη - Λάκκα Σουλίου» στο ίδιο τεύχος της *Ενδοχώρας*.²⁶ Το υποτιθέμενο οδοιπορικό στο δεύτερο κείμενο δεν τιτλοφορείται όπως το υποκείμενό του, αλλά δανείζεται τον τίτλο του πραγματικού διηγήματος:

Πιάσαμε κουβέντα με το Γούμενο [της Μονής του Ρωμανού]. [...] αυτός ήταν που μας είπε να επισκεφθούμε και την εκκλησιά στη Μονή του Στόγερη, που ιστορήθηκε με έξοδα κάποιου αρχιληστή, στην άλλη άκρη της κοιλάδας, την ανατολική (σ. 51).

Περάσαμε ακόμα μια μέρα εκεί κάτω, στα χωριά των Μποτσαράιων, το Παλαιοχώρι και το Αλποχώρι, είδαμε τη Μονή του Στόγερη με το ληστή Διαμάντη Σπάτουλα ζωγραφισμένον σε μια κολόνα μες στην εκκλησιά – κόκκινη σκούφια, κόκκινος ντουλαμάς, άσπρη φουστανέλα, στο ένα χέρι το ντουφέκι και στο άλλο το ειλητάριο: «ηγάπησα, Κύριε, ευπρέπειαν του οίκου σου». Και πιο πάνω, στη γωνία, η απολογία του ζωγράφου: «εξωγραφίσθη στανικώς», δηλαδή δια της βίας.

Την εβδομάδα που ακολούθησε, τα βράδια, μαζί με τ' άλλα πρόσωπα καλούσα πια γύρω στη λάμπα μου και το Γούμενο του Ρωμανού, το ζωγράφο και το ληστή του Στόγερη. Έπιασα ένα βράδυ και τα 'γραψα όλα αυτά. «Σκέψου – είπα μέσα μου –, Οδοιπορικό με στάνες και φουστανέλες στη διαστημική εποχή μας, θα είναι μια καλή πρόκληση για τους φίλους μου εκεί πέρα» που μου γράφανε πως ξενυχτούσαν στα στέκια της Αθήνας και συζητούσαν για τα σύγχρονα προβλήματα και «το άγχος της εποχής». Και το 'στειλα να δημοσιευτεί σ' ένα περιοδικό. Τίτλος: *Ο φιλόκαλος ληστής* (σσ. 53-54).

Το σημειωτικό μοντέλο συνδήλωσης (model of connotation) του Roland Barthes,²⁷ που πηγάζει από τις θεωρητικές αντιλήψεις του

---

26. Χ. Μηλιώνης, «Πάργα», *Ενδοχώρα* 17-18 (Μάιος-Αύγουστος 1962), σσ. 939-941 · ο ίδιος, *Μια χαμένη γένση*, Σειρά: Γραφές της Αθωότητας, Αθήνα 1999: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 125-130.

27. Για τον όρο βλ. W. Nöth, *Handbook of Semiotics*, Bloomington -

Δανού γλωσσολόγου Louis Hjelmslev,²⁸ ερμηνεύει με σαφήνεια την υπονοούμενη αλληλεξάρτηση των δύο ομόθεμων κειμένων του Χριστόφορου Μηλιώνη. Σύμφωνα με τον Barthes κάθε σύστημα σημασίας αρθρώνεται από τη σχέση ενός επιπέδου έκφρασης και ενός επιπέδου περιεχομένου, τα οποία αναλογούν στο σημαίνον και στο σημαϊνόμενο της σημειολογίας του Ferdinand de Saussure. Το συνδηλωτικό σύστημα ή σημείο συνιστά τη συμπληρωματική σημασία που προστίθεται σ' ένα πρωταρχικό σύστημα σημασιοδότησης, το σύστημα της καταδήλωσης (denotation). Στην καταδήλωση η σύνδεση του σημαίνοντος με το σημαϊνόμενο παράγει νόημα το οποίο προσδιορίζεται από τη γνώση της γλώσσας ή –κατά τον Roman Jakobson– από την αναφορική (referential) λειτουργία της γλώσσας.²⁹ Ολόκληρο το καταδηλωτικό σημείο (σημαίνον + σημαϊνόμενο) ή πολλά καταδηλωτικά σημεία σχηματίζουν ένα συνδηλωτικό σημαίνον που παραπέμπει σ' ένα διαφορούμενο συνδηλωτικό σημαϊνόμενο. Το συνδηλωτικό σημείο περικλείει το δευτερογενές πρόσθετο νόημα και μπορεί να επεκταθεί πέραν του γλωσσικού σημείου σε ολόκληρο το κείμενο. Με άλλα λόγια, παρότι το κείμενο δομείται από πλήθος λέξεων, δύναται να σηματοδοτεί ένα μόνο σημαϊνόμενο. Ο Barthes εκτιμά πως η συνδήλωση είναι σε θέση να αναφέρεται και σε εξωτερικούς παράγοντες

Indianapolis 1995: Indiana University Press, σσ. 310-311 · Α. Μπενάτοης, *Θεωρία λογοτεχνίας. Δομομοός και σημειωτική*, Αθήνα 2010: Καλέντης, σσ. 223-224. Επίσης βλ. ενδεικτικά τις επισκοπήσεις της θεώρησης του Barthes για τη συνδήλωση: B. Garza-Cuarón, *Connotation and Meaning*, μετάφρ. Ch. Broad, Berlin - New York 1991: Mouton de Gruyter, σσ. 192-194 · S. Yan - F. Ming, «Reinterpreting some key concepts in Barthes' theory», *Journal of Media and Communication Studies* 7.3 (March 2015), σσ. 59-62 · Ευ. Κουρδής, *Σημειωτική και μετάφραση: από τη σημείωση στη διασημειωτικότητα*, Αθήνα 2020: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα, σσ. 27-29.

28. L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, μετάφρ. F. J. Whitfield, Madison - Milwaukee - London ³1969: The University of Wisconsin Press, σσ. 114-125. Από την ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ε. Γ. Καψωμένος, *Ποιητική. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης των ποιητικών κειμένων ή «Περί του πώς δει των ποιημάτων ακούειν»*, Αθήνα 2005: Πατάκης, σσ. 78-80 · Α. Φ. Λαγόπουλος - Κ. Boklund-Λαγοπούλου, *Θεωρία Σημειωτικής. Η παράδοση του Ferdinand de Saussure*, Αθήνα 2016: Πατάκης, σσ. 75-81.

29. R. Jakobson, *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, μετάφρ. Α. Μπερλής, Αθήνα ²2009: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σ. 62.

ή σε «άλλους τόπους του κειμένου (ή ενός άλλου κειμένου)» και πως «θεμελιώνει μια (χρονολογημένη) Λογοτεχνία του Σημαινόμενου»,³⁰ δηλαδή μία λογοτεχνία που επικοινωνεί με το ιστορικό της συγκεκριμένο. Οι τελευταίες επισημάνσεις του Barthes διευκρινίζονται και ενδυναμώνονται από νεότερες προσεγγίσεις για τους συνδηλωτικούς μετακώδικες του κειμένου, οι οποίες υποστηρίζουν τη σύνθεση των συσχετισμών μεταξύ του κειμένου, των πρακτικών του λόγου, του κοινωνικού χώρου και της ιστορικότητας της κειμενικής παραγωγής και πρόσληψης.³¹

Η διακειμενική συνάφεια του περιηγητικού αφηγήματος «Λωδώνη - Λάκκα Σουλίου» και του διηγήματος «Ο φιλόκαλος ληστής» υπακούει στο δίπολο καταδήλωση/συνδήλωση, όπως υποδεικνύεται στο παρακάτω σχήμα:

Κείμενο 1 Ταξιδιωτικό αφήγημα	σημαίνον αφήγηση	σημαινόμενο καταγραφή του θρύλου του ληστή	: επίπεδο καταδήλωσης	
Κείμενο 2 Διήγημα	σημαίνον αφηγημένος θρύλος		σημαινόμενο ο συγγραφέας ως ληστής	: επίπεδο συνδήλωσης

Το ταξιδιωτικό πεζό είναι απλώς καταδηλωτικό σημείο χωρίς συνδηλωτικές προεκτάσεις, πέρα από την πρόσληψη της επιγραφής ως «νίκη του πνεύματος πάνω στη βία». Στο διήγημα ο θρύλος του

30. Για το μοντέλο συνδήλωσης κατά τον ίδιο τον Barthes βλ. R. Barthes, *Μυθολογίες. Μάθημα*, μετάφρ. Κ. Χατζηδήμου - Ι. Ράλλη, Αθήνα 1979: Εκδόσεις Ράππα, σσ. 208-212 · ο ίδιος, *Elements of Semiology*, μετάφρ. A. Lavers - C. Smith, New York 1983⁸: Hill and Wang, σσ. 89-94 και στα ελληνικά: «Στοιχεία Σημειολογίας», στο Κ. Παπαγιώργης (επιμ.), *Κείμενα Σημειολογίας. Μπενβενιστ, Μπαρτ, Ντερριντά, Πιρς, Φουκώ*, μετάφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα 1981: Νεφέλη, σσ. 127-131 · ο ίδιος, *S/Z*, μετάφρ. Μ. Κουλεντιανού, Αθήνα 2007: Νήσος, σσ. 17-21 · ο ίδιος, *Κειμενική ανάλυση ενός διηγήματος του Έντγκαρ Άλλαν Πόου*, μετάφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα 2020: Πλέθρον, σ. 11.

31. M. González de Ávila, *Κριτική Σημειωτική και Κριτική της Κουλτούρας*, μετάφρ. Β. Αλεξίου, Αθήνα 2006: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 198-208.

ζωγράφου και του ληστή περιορίζεται σε έκταση και λειτουργεί ως συνδήλωση στον βασικό προβληματισμό γύρω από την καλλιτεχνική δημιουργία και τον ρόλο του λογοτέχνη. Η αφήγηση προωθεί τη διπλή παραλληλία *συγγραφέας = ζωγράφος + ληστής*. Στη σύζευξη *συγγραφέας = ζωγράφος*, η λογοδοσία του συγγραφέα προς τον αναγνώστη εξισώνεται με την απολογία του ζωγράφου για την αθέλητη ιστόρηση του ληστή:

Έπαψα πάντως να πηγαίνω τα βράδια στο καφενείο, γιατί φοβόμουν πως η ιστορία μου θα είχε κάνει το γύρο του χωριού [...]. Κλείστηκα ακόμα πιο πολύ στον εαυτό μου. Τώρα τριγυρνούσε στο μυαλό μου ο ζωγράφος του Στόγερη, αλλά μάταια ζητούσα μian απολογία για τον εαυτό μου. Πάντως τότε ένιωσα για πρώτη φορά πως όταν γράφω, κάπου λογοδοτώ. Και σκαρφίζομαι ένα σωρό τεχνάσματα, για να κάνω τους αναγνώστες μου να λένε: «Κάπου τον ξέρω αυτόν, κάπου τον ξέρω» κι ωστόσο να μένουν πάντα στην αβεβαιότητα. Κι όταν καταλήγουν σε μένα και με ρωτάνε, εγώ τους βεβαιώνω πως όλα αυτά δεν είναι παρά μονάχα πλάσματα της φαντασίας μου (σσ. 55-56).

Η σύζευξη *συγγραφέας = ληστής* υπαγορεύεται και από τον σημασιακά φορτισμένο τίτλο του διηγήματος «Ο φιλόκαλος ληστής». Ο συγγραφέας ισοδυναμεί με τον φιλόκαλο-φιλότεχνο ληστή, επειδή «κλέβει» στοιχεία από την πραγματικότητα και τους ζωντανούς ανθρώπους για να συγκροτήσει τον αφηγηματικό του κόσμο. Με τη μεσολάβηση του συγγραφέα τα αληθινά άτομα «στανικώς» μετασχηματίζονται σε κατασκευασμένα από λέξεις δρώντα πρόσωπα. Κατά συνέπεια, ο απορροφημένος στην πεζογραφία του Χριστόφορου Μηλιώνη θρύλος, προκαλεί μία δισημη ανάγνωση: σε πρώτο επίπεδο μία γοητευτική τοπική λαϊκή παράδοση της Ηπείρου διασώζεται από τη λογοτεχνία –πριν εντοπιστεί από τη λαογραφία– και σε δεύτερο επίπεδο διευρύνει το σημασιακό σύμπαν της ίδιας της λογοτεχνίας.

Summary

«Painted by force»: the legend of the portrait of a bandit in the prose of Christoforos Milionis

In the church of Dormition of the Mother God (1764) in the settlement of Alepochori-Mpotsari of Ionnia district a folk full-body portrait of Diamantis Spatoulas is being saved on a column. According to the legend, which is studied systematically by Kitsos Makris, Spatoulas is one of the bandits of the area that funds the painting of the church in 1784. The bandit forces the painter to portray himself on the iconostasis. However, the painter tricks him by portraying the bandit on the first column opposite the entrance and adds the note: «painted by force». The contemporary archaeological research doesn't confirm the legend, since Diamantis Spatoulas is the church warden, and not an outlaw.

The legend of the bandit that forces the painter to portray himself in the church is included in the narrative program of two texts by Christophoros Milionis (1932-2017), a short story writer of the second post-war generation. The travel narrative “Dodoni- Lakka Souliou” (1962) is published in the magazine *Endochora*, in relation to a series of literary texts of various authors in regard to the region of Epirus. Before the folkloric recording of Kitsos Makris and other researchers, the homodiegetic narrator of Milionis embodies this particular tradition by narrative and reported speech, giving voice to Spatoulas and the painter. In the short story «The tasteful bandit» from the edition *Elevator operator* the legend reappears, but now in a different semantic field. According to the model of connotation of Ronald Barthes, the legend of the bandit in the travel narrative of *Endochora* is interpreted as a primary sign system (denotation), whereas in the short story as a secondary sign system (connotation) about the basic subject of the narrative in regard to the artistic creation and the role of the author. The connotation promotes the function *writer = bandit*. The author equates with the tasteful bandit, since he “steals” elements from the reality and the existing

people in order to form his fictional universe. Consequently, through the intervention of the author, the real people «by force» are transformed into actors constructed by words.

Ελληνική Δημοκρατία
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΗΜΟΚΡΕΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΡΑΚΗΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
& ΑΛΜΥΡΟΥ

ΜΑΓΝΗΤΩΝ ΚΙΒΩΤΟΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΔΑΦΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΚΟΥ ΑΙΘΡΟΜΑΤΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΛΟΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΣΜΟΥ
& ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΜΟΥΝΙCΙΠΑΛΙΤΗΤΑC ΚΙΒΩΤΟC

SET

ISBN 978-618-84595-9-5

9 786188 459595 >

Α' ΤΟΜΟΣ

ISBN 978-618-85707-0-2

9 786188 570702 >